

pesttől Esztergomon át Kassáig. De a könyvvel kapcsolatban álló hazai személyek is szép számban szerepelnek abban, ráadásul neves szakemberek tollából: így pl. Korvin Mátyás (Csapodi Csabától, a kérdéskör első számú szakértőjétől), Eszterházy Miklós (Otto Mazaltól, az osztrák nemzeti könyvtár kéziratárának vezetőjétől), vagy Kner Imre és Izidor (Haiman Györgytől, a modern hazai könyvnyomtatás kiváló alakjától és annak nagy ismerőjétől). De nem maradt figyelmen kívül a könyvkötészet sem. Legyen itt elegendő megemlíteni a korvínák kötésekről Koroknay Éva által írt cikket.

De kitekintést nyújtanak a lexikon kötetei a könyvekkel határos területekre is: így pl. a levéltár- és a múzeumügyre is. De nem kizárólag az elmúlt századokra vonatkozó címszavak találhatóak a lexikonban, hanem a modern idők számítástechnikájának a könyvekkel kapcsolatos felhasználása sem maradt figyelmen kívül. Persze ilyen cikkek megírása meglehetősen hálátlan feladat, hiszen a rendkívül gyors fejlődés miatt a kézirat elkészültétől már annak megjelenésig a szövegnek egy része szükségszerűen meghaladottá válik. Mégis fontos, hogy adott időben az ilyen témakörök is rögzítésre kerüljenek.

A fentiekből is egyértelműen kiviláglik, hogy ennek a hatalmas és alapvető szaklexikonnak jelenléte minden jelentősebb helyen, ahol a könyvvel általában és annak történetével különösen behatóan foglalkoznak, nélkülözhetetlen: legyen az igényesebb közkönyvtár vagy magángyűjtő, könyvkereskedő vagy technikatörténész. Szerencsére, ha a tervezettnél valamivel lassabban is, de a nagy vállalkozás közreadása – igen magas színvonalon – továbbra is folytatódik.

BORSA GEDEON

Beiträge zur Geschichte des Paulinerordens.
Herausgegeben von Kaspar ELM in Verbindung mit Dieter R. BAUER, Elmar L. KUHN, Gábor SARBÁK und Lorenz WEINRICH. Berlin, 2000. Duncker und Humboldt, 333 l. /Berliner Historische Studien, Bd. 32., Ordensstudien 14./

A pálos rend történetének egyik jellegzetes sajátossága a megújulási képesség. Kolostorai a rend múltjának válságos szakaszai után jelenleg több kontinensen működnek, s Európa több országán (Lengyelország, Magyarország, Horvátország, Szlovákia, Litvánia, Ukrajna, Németország, Svájc) kívül Ausztráliában, Dél-Afrikában és az USA-ban is élnek pálosok. A rend több évszázados története iránti tudományos érdeklődést ugyancsak jellemzi a periodicitás. Kisbán Emil két kötetes munkáját követően (*A magyar pálosrend története. I–II.* Bp. 1938–1940.) ugyan nem készült új, forráskutatáson alapuló összefoglalás, a rend történetének kutatottsága azonban az 1980-as évek óta erőteljesen felívelt. Tekintélyes számú szaktanulmány, tanulmánykötet és forráskiadás jelzi, hogy napjainkban jól elkülöníthető egy lengyel és egy magyar rendtörténetírói munkaközösség, amelyek életképességét egy-egy könyvsorozat bizonyítja („Studia Claromontana”, „Varia Paulina”).

A pálosok története iránt a német nyelvterületen is fokozódó érdeklődést tükrözi, hogy 1996. májusában a Bodensee-Festival keretében „Ein Eremitenorden aus Ungarn: die Pauliner. Geschichte – Struktur – Verbreitung” címmel tudományos konferenciát szerveztek Weingartenben. A három napos ülészakra az előzetes program szerint húsz lengyel, magyar és német kutató jelentkezett előadással. A most bemutatandó tanulmánykötet bő válogatást közöl a nagyobbbrészt egyháztörténeti, hagiográfiai, könyv- és könyvtártörténeti, régészeti és művé-

szettörténeti tematikájú előadásokból. A kötet szerkesztő Kaspar Elm és négy munkatársa a tanácskozást követően 1998 tavaszán rendezték sajtó alá a tanulmányokat. A weingarteni konferencián elhangzott tizenhat előadásból végül kilenc került be a kötetbe, amelyeket további tanulmányokkal és válogatott bibliográfiával egészítettek ki. Ez az eljárás közel áll a korábbi pálos konferenciák (Stadtschlaining, 1984; Zágráb, 1989; Budapest, 1991) anyaga köteté szerkesztésének módszeréhez. Ha a konferencián elhangzott előadások címjegyzékét (amelyekről az olvasót egy „Verzeichnis” tájékoztatja – 10. p.) összevetjük a kötet tartalmával, szembetűnik, hogy a rend történetének több, nemzetközileg ismert, szövegkiadásai és tudományos teljesítményük alapján elismert kutatója (pl. Hervay Ferenc, Janusz Zbudniewek, Stanislas Swidzinski) lépett vissza előadása megjelentetésétől. Előadásait csak részben pótolják a kötetben a konferencián el nem hangzott dolgozatok (Dirk Kottke, Fülöpp-Romhányi Beatrix, Adriányi Gábor). A szerkesztők igyekeztek a konferenciaprogram sorrendjében közölni a tanulmányokat. (Ettől egyedül Bak János záró előadása esetében tértek el.) Az elő nem adott munkákat pedig beillesztették az elhangzottak közé. Mindez azt eredményezte, hogy a kötet – a tanulmánykötetek általánosan elfogadott szerkezetétől eltérően – nem tükröz sem tematikus, sem időbeli rendet.

A szép kiállítású, igényes külsejű kötetben tizenkét szerző rövidebb-hosszabb tanulmánya látott napvilágot. A dolgozatok különféle tudományágak – így elsősorban az egyháztörténet, az archeológia, valamint a könyv- és könyvtártörténet – felől, időbeli korlátozás nélkül közelítik meg a pálos rend történetét. Kaspar Elm bevezetője a XIII. századi remeték életmódja és a remeterendek körén belül új, az eddigieknél tágabb kontextusban helyezi el és összegzi a rend történetének kezdeteit. Bak János összegző előadása – amely itt önálló tanulmányként kapott helyet – azt a magyarországi politika- és társadalomtörténeti háttérrel vázolja, amely elvezetett a rend kialakulásához. Az esettanulmányok lényegében a két

megközelítési lehetőségén belül, az egyház- és a társadalomtörténet keretében mozognak. A dolgozatok egy része utal a szerzők egy-egy szűkebb téma iránti tartós érdeklődésére (pl. Török József, Bencze Zoltán).

A terjedelem jelentős részét kitöltő könyv- és könyvtártörténeti tanulmányok (Sarbak Gábor, Magda Fischer) a rend könyvkultúrájának több évszázadát ölelik fel. Annak ellenére, hogy – mint Sarbak Gábor dolgozata elején megjegyzi – a mai Magyarország területén nincs olyan pálos kolostor, amelynek középkori könyvtárát teljesen rekonstruálni lehetne, a szerző kísérletet tesz a pálosok középkori könyv- és könyvtárkultúrájának a bemutatására. A mostoha forrásadottságok miatt megpróbál a művekben elrejtett utalásokból következtetni. Ez a módszertanilag is jelentős, példa értékű, filológiai megközelítésű tanulmány a rendi élet ünnep- és hétköznapijain használatos könyvek és könyvtípusok számbavétele mellett összegyűjti és bemutatja a pálos írásbeliség forrásadatait.

Magda Fischer a délnyugat-németországi pálos kolostorok XVII–XVIII. századi könyvtárait, könyvállományait tárja fel. A német könyvtártörténet e teljesen kutatatlan területének viszonylag kedvező forrásadottsága és a felosztott kolostori könyvtárak sorsának nyomon követhetősége jó lehetőséget kínált az elemző és összegző bemutatásra. A könyvtárakról szóló rendi szabályozás áttekintését követően a szerző Langnau pálos kolostorának könyvállományát elemzi – elsősorban az 1786-os felosztási katalógus segítségével. A XVII–XVIII. századi könyvbeszerzések után megismerkedhetünk az állomány időbeli és tematikus rétegeivel, a könyvhasználat módozataival és a könyvtár abolíciót követő sorsával.

Mint említettem, a tanulmánykötetet rendtörténeti bibliográfia egészíti ki Sarbak Gábor válogatásában (281–326.). Ez jóval bővebb és pontosabb a korábbi hasonló összeállításoknál (Szabó László és Árva Vince, 1984; Árva Vince, 1994), útmutató azonban nem készült hozzá. Mivel a bibliográfiák minden további kutatás kiindulópontjai, s itt a válogatás elvi

szempontjai nem egyértelműek, néhány észrevétellel szeretném segíteni a bibliográfia kiegészítését. A nyomtatott forrásokat, a forráskiadványokat és a szakirodalmi feldolgozásokat egységesen kezelő betűrendes jegyzék használhatóságát jelentősen megkönnyítené a felsorolt egységek szétválasztása. A kezdő kutatóknak és a rend történetében nem járatos érdeklődőknek a bibliográfia egészét át kell olvasniuk és értékelniük ahhoz, hogy el tudják különíteni az őket érdeklő forrásokat és a szakirodalmat.

A könyvészeti válogatásból jelentős számban hiányoznak az irodalomtörténeti vonatkozású régebbi szakmunkák. Példaként először az Ányos Pálról szóló szakirodalomra hívom fel a figyelmet: míg hiába keressük Császár Elemér klasszikus Ányos-monográfiáját (*Ányos Pál, 1736–1784*. Bp. 1912.), egy friss konferenciakötetben megjelent kisebb közlemény (TUNGLI Gyula: *Ányos Pál emlékek nyomában*. = *Varia Paulina* (1.) 1994. 40–45.) bekerült a válogatásba. Ugyanígy nem szerepel a pálos iskoladramákat első ízben bemutató, Bayer Józseftől 1897-ben megjelent *Pálos iskoladramák a XVIII. századból* című munka, viszont a „Régi magyar drámai emlékek” XVIII. századi sorozatának 3. köteteként megjelent *Pálos iskoladramák* című forráskiadvány megtalálható. A nyomtatott források felvételét érintő kérdésekre Máriavölgy példáján utalok. Míg Ferdinand Ignaz Grieskircher 1661-ben megjelent mirákulumos könyve bekerült a jegyzékbe, Anselmus Klämpfl, Kummer László, Nunkovich József, Orosz Ferenc és a bencés Koptik Odo (*Thalleidos Liber*. Sopron, 1744. J. Ph. Rennauer) részben hasonló műfajú munkái, a rájuk vonatkozó irodalommal együtt (pl. Szőrényi László Koptik művéről készült tanulmánya) hiányoznak. Szembetűnő, hogy Orosz Ferencről, aki a rend vezetősége által megbízott pálos „historicus” volt, mindössze egy munkát találunk.

Következetlennek tűnik a közlési rend egy szerző munkáin belül. Guzsik Tamás 1981-ben megjelent dolgozatát például egy 1994-es, majd egy 1984-es impresszumú közlés követi (294–295.). Megjegyzendő az is, hogy a ko-

rábbi konferenciakötetek anyagát – egyetlen tétel kivételével (SZABÓ, László–ÁRVA, Vince: *Quellenwerke* c. összeállítás a városszalónaki kötetből) – teljes egészében megtaláljuk. A hiányzó bibliográfiai tételeket számba véve feltűnő, hogy néhány nem kifejezetten pálos rendtörténeti vonatkozású kötet is helyet kapott. Augustus Florianus Balogh alapvető mariológiai könyvében (*Beatissima Virgo ... Agriae*, 1872.) például a tizenöt fejezet egyike sem foglalkozik külön a pálos renddel.

A kötetet a Lorenz Weinrichtől összeállított hely- és névmutató teszi teljesebbé (327–333.). Az alapvetően rendtörténeti szempontokat érvényesítő, tematikus mutatókban a viszonylag áttekinthető szerkezet ellenére sem egyszerű eligazodni, egyértelműen csak a rend történetét legalább közepes szinten ismerőket segítik. Az alábbi példák jelzik, hogy pusztán a mutatókra támaszkodva nem kapunk megbízható tájékoztatást. A „Personennamen” részben például az „Ordensgemeinschaften” címszó alatt nem személyek nevei találhatóak. A személynevek közlése helyenként problematikus: a „Paulinermönche” és a „Paulinerprioren” címszó alatt a betűrend kétszer újraindul, s a tematikus bontás különböző címszavainál ugyanazon személy neve néha eltérő formákban található meg. Így például a „Paulinermönche” alá a „Fuhrmann, Mathias” alak, a „Paulinergeneralprioren”-hez pedig a „Mathias Fuhrman” került. A középkori és az újkori névhasználat következetlen érvényesítése miatt a „Paulinergeneralprioren” részben „Johannes”-nél találjuk meg Krisztolovecz-et, „Paul”-nál Esterházy Pált. Másutt viszont hiányzik a keresztnév feloldása (Paulinermönche: „Kollenicz, A[ndreas]”).

A szokatlan rendszerezési elvet követő mutatók helyett talán érdemes lett volna hasznosítani a hasonlóan rendtörténeti tanulmányokat közlő, Marijan Zadnikar által szerkesztett *Die Kartäuser. Der Orden der schweigenden Mönche* (Köln, 1983.) című kötet kettős mutatórendszerét. Itt a szokásos személynévmutató mellett egy speciális rendi helynévmutatót (*Register der Kartausen*) dolgoztak ki, s ezzel elkerülték egy-egy személy nevének ismétlődését.

Összegezve: a kötet alapvető segédlet és fontos ösztönzés a további vizsgálatokhoz, s jól tükrözi a pálos kutatások jelenlegi irányát, színvonalát és nehézségeit. Mint minden korábbi rendtörténeti tanulmánykötet, ez is felhívja a figyelmet egy jelentős mennyiségű új forrást feltáró rendi „nagymonográfia” elkészítésének időszerűségére.

KNAPP ÉVA

Kronika anonymného notára kráľa Bela. Gesta Hungarorum. Kiad. és ford. Vincent MÚCSKA. Bratislava, 2000. Rak, 159 l.

Annak ellenére, hogy a szlovákiai kutatók Anonymus művének felfedezése óta figyelemmel kísérik az Anonymus-kérdés alakulását, a mű történetiségének a megítélését, első teljes, jegyzetelt, kétnyelvű, azaz latin-szlovák kiadása 2000-ben jelent meg. Rögtön hozzá kell tenni, hogy különösen igényes kiadásban, sárgás, merített papíron, a kötet borítóját belülről pedig stílusosan Hell Miksa híres 1772. évi Magyarország-térképe díszíti.

P. Mester vagy miként többen óvatosabban nevezik Anonymus, azaz a Névtelen „Magyarok tetteinek” felfedezése óta a magyar történeti tudat, a magyar önazonosság keresés egyik legfontosabb dokumentuma. S rögtön tegyük hozzá kezdettől fogva a románé, napjainkban egyre inkább a szlováké (vö. R. MARSINA „A nyitrai hercegség...”, és A. RUTKAY „Nyitra és Zoborhegy” c. tanulmányaival, in *Európa közepe 1000 körül.* Bp. 2000. 361 és 394), sőt újabban a bolgárok is egyre nagyobb hitelt adnak Névtelenünk szavainak (vö. DIMITROV, Hriszto: *Bolgár–magyar kapcsolatok a középkorban* (bolgárul), Szófia, Prof. Marin Drinov Akad. Kiad., 1998, magyar rezümével: „A magyar Anonymus nagyvonalakban objektívan tárja fel a 9. sz. vége, 10. sz. elején a ...Kárpát-medencére jellemző etnopolitikai helyzetet”). A betelepült németeké is az lett volna, ha notáriusunk valamiért nem felejtette el volna megemlíteni őket.

Bevezető tanulmányában Múcska jól tájékozottan és objektívan tekinti át az Anonymus-kutatás évszázadait. Jó érzékkel tudomásul veszi és elfogadja, hogy a hazai akadémikus középkorkutatásban meglepő nézetazonosság uralkodik azt illetően, hogy a kézirat néhaiként emlegetett Béla királya az Árpád-kori magyar történelem egyik legnagyobb királyával, III. Bélával azonosítható. Az eltérő datálást képviselők között is csak kb. tíz évnyi (1200–1210) a különbség, aszerint, hogy a mű befejezéséjét Imre, vagy II. András korába helyezik (Györffy Gy. – Kristó Gy.). A magyar kutatással szemben, illetve annál nagyobb mértékben számol valós 9–10. századi történeti hagyományok továbbélésével, érthető módon különösen a mű szlovákiai fejezeteiben. A datálást illetően annál is figyelemre méltóbb tájékozottsága, mert egy legutóbbi romániai Anonymus-monográfia szerzője, különösképpen meggyőző érvelés nélkül tesz meg II. Béla jegyzőjének (A. MADGEARU: *Romanii in opera notarului anonim.* Cluj-Napoca, 2001. Fundatia Culturala Romana, angol rezümével).

A fordító a latin szöveg közreadásában nem törekedett egy új kritikai kiadás megjelentetésére, de észrevehetően roppant alaposan járt el a legutóbbi latin-német kiadás szövegének a követésében (*Die Gesta Ungarorum des anonymen Notars. Die älteste Darstellung der ungarischen Geschichte.* Hg. v. Gabriel SILAGI, Mitarbeit v. L. VESZPRÉMY. Sigmaringen, 1991). Így például jelen kiadás a „P dictus” változatot követi, a latin/német kiadás „Praedictus”-ával szemben. Sajnálatos ugyanakkor, hogy figyelmét elkerülte Szlovák Kornél recenziója (*Művészettörténeti Értesítő* (42.) 1993. 65–68.), illetve azt hasznosított magyar fordításaink jegyzetei, amelyek utalnak két igen valószínű szövegemendálási lehetőségre (pl. 56. fejezet „pro eorum pace et precio” esetében).

Az igazi nehézségek mindig a szöveg fordításával kapcsolatban jelentkeznek, különösen a latin illetve magyar helynevek és személynévek megfelelő alakjának a kiválasztásakor. Véleményünk szerint sikerült egy elfogadható közeputat találnia a mai szlovák, a szlovák hang-